

**ФУНДАЦІЯ ТА ПЕРШІ РОКИ ІСНУВАННЯ
МИЛЬЧАНСЬКОГО РІЗДВА ПРЕСВЯТОЇ
БОГОРОДИЦІ МОНАСТІРЯ
(40-І РР. XVII СТ.)**

За архивними матеріалами простежується початковий період Мильчанської обителі. Дослідження допоможе краще зрозуміти деякі особливості функціонування монастирів в першій половині XVII ст.

Поділяючи дедалі зростаючу останнім часом зацікавленість науковців історією монастирів в Україні, зробимо свій внесок у цю важливу справу, обравши об'єктом дослідження Мильчанську обитель. Ще 150 років тому її згадував у своїй роботі дослідник М. Петров, але після того не маємо публікацій, які б містили нову інформацію про цю чернечу спільноту. Сподіваємося, що віднайдені нами і наведені тут документальні свідчення допоможуть не тільки у висвітленні початкової історії обителі, а й краще зрозуміти деякі особливості функціонування волинських монастирів у той час.

На початку зупинимося на питанні щодо локалізації села Мильча (нині село Дубнівського району Рівненської обл.). Дослідник О. Баранович вважав, що воно перебувало в Луцькому повіті Волинського воєводства, правда, неподалік кордону з Кременецьким повітом¹. Згадки про це знаходимо також у кількох документах, датованих 1603, 1613 і 1631 рр.² Однак у більшості використаних нами записках зазначено, що Мильча була розташована в Кременецькому повіті. Перейдемо тепер до історії місцевої обителі. Згадуваний уже М. Петров писав, що в архіві Почаївського монастиря зберігаються документи про *переступку* в 1602 р. Яковом Шкодою Мильчанській чернечій спільноті села *Дорошнок* і надання їй у 1622 р. панами Словницькими *фундушу* (зміст пожертви не зазначено), підтверженого в 1639 р. православними київським митрополитом Петром Могилою і луцьким владикою Атанасієм Пузиною³. Про існування монастиря в XVI ст. твердили В. Зверинський⁴ і польський дослідник Й. Гіжицький, який відзначав, що «*Milcza (Mala), wieś w powiecie Dubińskim, w gminie Werbowskiej, o 2,5 mili od Dubna. Monaster tutejszy istniał już w XVI w., a w następnym*

otrzymal fundusz od Bozenców-Jelowickich, do których ta miejscowość należała» (село Мильча (Мала), розташована в Дубенському повіті, на відстані 2,5 миль від Дубна. Монастир уже існував у XVI ст., а пізніше отримав фондуш від Боженців-Словицьких, власників маєтку)⁵. Таким чином, після М. Петрова історики не віднайшли нових документів, пов'язаних з існуванням монастиря, фактично лише повторюючи вже сказане ним. Однак не все так однозначно також зі свідченнями, наведеними цим дослідником, бо, згідно з фондушним записом кременецького войскового Олександра Миколайовича Словицького, обитель засновано ним у 1641 р. (докладніше про це далі). Щодо документів, які згадує М. Петров, то складно коментувати його посилання на них. Зауважимо тільки, що не можна відкидати можливість неточності або й помилки. Так, ми не знаємо, чи дослідник бачив оригінали записів, чи використовував описи, сумарії тощо. Крім того, можливо, Мильчанська обитель справді функціонувала в XVI ст. і припинила своє існування в першій половині XVII ст., після чого була відновлена Олександром Словицьким. Розглянемо ймовірність такого припущення докладніше. Відомо, що Словицькі володіли селом Мильча з середини XV сторіччя. У «Декрете межі Витвинским а Яловицким» (19 липня 1586 р.) згадано, що другий з них «покладал теж привилей великого князя Швтригайла» від 21 липня 1443 р., «которым Паику Яловицкому» були надані маєтки, серед яких і Мильча⁶. Що ж до XVI ст., то Дмитро Гнівошевич Словицький, судич кременецький, записом від 30 жовтня 1573 р. визнав позику ним 600 кіп литовських грошів у Степана Івановича Боговитина Шумського і передачу тому в трирічне заставне володіння «имене мое влосное отчизное, от брата моего мне в разделе от часов немалых zostалоє, Милче»⁷. Зауважимо, що в 1578 р. Степан Боговитин усе ще залишався посесором маєтку⁸. В 1599 р. Дмитро Словицький з дружиною Доротою із Орлова Раханською позичили у дубенського старости Бартоломея Шацького 8000 золотих, передавши йому Мильче в посесію терміном на три роки і того ж дня (24 березня) відбулося «увязане»⁹. Ймовірно, борг повернули передчасно, бо, як свідчив возний, 30 вересня 1599 р. він «ездилом до Милча, до имени и державы на тот час его млсти пана Бартоломия Шацкого», в яке «увезал» Дмитра Словицького («зо всіми пожитками, до него належачими, яко сам держал в певной суме»)¹⁰. Записом від 18 березня 1603 р. згаданий Дмитро з дружиною продали село Миколаю Антоновичу Словицькому¹¹. У червні 1612 р. «кнежна Александра Чарторыская Миколасвая Словицкая» за «полтет тисечи

золотых полских» передала Мильчу «з двором, з людми, з ставом и всіми пожитками и при належностями» у заставне володіння Семену Новоселецькому¹². Невдовзі виникли якісь непорозуміння, бо в грудні 1614 р. цей посесор позивав князю Олександрю Чорторійську «о перешкоды в держаню села Милча»¹³. Мабуть, конфлікт залагодили, і село залишилося в посесії Семена Новоселецького, бо в червні 1620 р. він позичив у своєї доньки Анни з чоловіком Олександром Лепесовицьким 100 золотих (ще 1000 був їм уже винний), за що передав у трирічне заставне володіння частину Мильчі¹⁴. У запису від 17 травня 1623 р. зазначено, що цей масток Семен Новоселецький упродовж 11 років тримав у посесії від княжни Олександри Чорторійської¹⁵. Правда, вже через три місяці Новоселецький скаржився на Олександра Миколайовича Єловицького, який позичив у нього 400 золотих, але «при выкупне двора и села Милча» рідний брат відповідача Андрій його «у повода гвалтовне отнял и до сего часу держит»¹⁶. Беручи до уваги те, що в лютому 1626 р. Андрій Єловицький отримав трибунальський позов у цій справі, Семену Новоселецькому так і не вдалося повернути масток¹⁷.

Маємо свідчення про непорозуміння щодо права на володіння Мильчею між самими Єловицькими. Так, 24 квітня 1624 р. возний відніс судові позови королівському секретарю і писарю, київському стольнику Захарію, волинському підстолюю Криштофу, кременецькому військовому Данієлю та Героніму Єловицьким, «суцесорам и держачим добр» померлих Дмитра Єловицького з дружиною, яких позивали Олександр і Андрій «в справе до сознания» відповідачами запису про продаж Мильчі згаданим Дмитром батьку позивачів Миколаю Єловицькому¹⁸. Подальший перебіг подій нам невідомий, але під 1631 р. маємо свідчення про «мастность дедичную село Милча, в повете Луцком лежащую» Андрія Єловицького¹⁹.

Брак згадок про монастир у наведених свідченнях, особливо у записах про заставу або продаж Мильчі, є вагомим аргументом на користь думки про те, що він у цей час не існував. Крім того, в останній чверті XVI ст. і до 1623 р. село практично постійно перебувало в посесії різних осіб, що також ставить під сумнів можливість заснування обителі кимось з Єловицьких упродовж цього періоду. Перейдемо тепер до фундушного запису Олександра Єловицького від 9 квітня 1641 р. Є цілком логічним, що лише по завершенні братами Олександром і Андрієм Єловицькими на свою користь конфлікту з своїми родичами щодо володіння Мильчею та після смерті Андрія, коли Олександр Ми-

У такому разі, той мав померти в 1647 р., принаймні не раніше 1646 р. На підтвердження сказаного може свідчити те, що в 1647 р. Марціян посів уряд кременецького войського, який перед тим обіймав його батько²². Відзначимо, що в запису від 8 березня 1650 р. Олександра Словицького згадано як померлого²³.

Однак повернемося до подій навколо монастиря. 11 квітня 1650 р. ігумен Йоасафат Куцевський позивав Марціяна Словицького, який чернечій спільноті *«кривды и шкоды чынити не перестает»*. Так, у вересні 1649 р. відповідач приїхав *«с посполитого рушення»* і дізнавшись, що настоятеля (попередника позивача) з ченцями *«татарове с козаками одных в церкве, а других в монастыре тиранско позабияли, помордовали и монастыр самый запаливши, тые тела попалили»*, відібрав у *«законников»* села Загірці та Волицю. У скарзі згадані також руйнація в жовтні 1649 р. монастирської греблі з млином (відповідач *«камен, кош и иныиє, до него належачыє потребы железныє и деревяныє, позабирати казал и тоє все тепер в своєм млыне маєт»*) і пограбування 5 квітня ченця, який їздив до князя Юрія Пузини *«по ялмужнью и по певныє легата»* (відібрали віз збіжжя, коня і 50 золотих)²⁴. У ніч з 8 на 9 листопада 1650 р. Марціян Словицький влаштував напад на саму обитель. Як скаржився ігумен Йоасафат Куцевський, озброєні люди увірвалися до монастиря, почали стріляти по келіях, рубати церковну *«челяд»*. М. Словицький *«шкатулу одомкнувши, фундуше, записы и иныиє вси справы, монастырови помененому служачиє, забрал»*, крім того, шукав ігумена, *«абы го неживил»*. Під час нападу ченці розбіглися. У скарзі настоятель згадав також усі *«кривды»* монастирю від Марціяна Словицького, наведені нами раніше²⁵. Возний свідчив, що *«в целии отца игумена видил и огледал над ложком его там же над двермы и иныих месцах по стене знаки шаблями, сокирками посеченыє, порубаныє, кулями свежопостреляныє, также дверы, лавы, стол зсеченыє»*²⁶. Однак монастир не припинив свого існування. Так, 1 вересня 1653 р. ігумен Гаврило Жуковський з ченцями позивали граничного комірника Київського воєводства Миколая Тучаницького з дружиною Катериною Жданівною Делешкановною, які, *«будучи в релши Грецкоє, и тут на Вольню зостаючы, а видечи часу недавного в тоє замешане в Речи Посполитой, иж неприятел коронный татарове и ребелизованое з хлопством козацтво, церков и монастыр в селе Милчу несмертелное памяти през урожоного негды с того света зошлого пана Александра Словицкого, войского кременецкого, святобливе фундованыи, за добытем его гвалтовным*

без жадного респекту зніюшы и зруиновавши, в нем законников шести, а челяд немал всю монастырскую в самой церкви се схоронюных, а иных много людей тиранско позабивали, постынали, а других до избы побравишы [...] церков, то ест дом Божьей, скржавишы, спрофановавши, все, што колвек в ней было, а з монастыра кони, волю, быдло и розмаиты и супелектиа од мала до велика одны забравишы, а другие попововавши, остаток огнем з грунту и тот монастыр зо всеми целями и будинками спалили, спустошыли, збожыли и внивеч обернули, с которого так несчастливого разу заледве за помощью Божею двоих законников, до леса ушедшы, живо zostали»²⁷. Ймовірно, тут згадані події 1649 р. Правда, незрозуміло, в чому полягали претензії ченців до подружжя Тучаницьких? Вірогідно, відповідачі забрали частину церковного майна (хоча, в такому разі постає питання, чому їх не позивали раніше, але, можливо, скарги з цього приводу були, однак нам вони невідомі). Цей конфлікт мав продовження. Як скаржився від імені свого пана «слуга» Миколая Тучаницького на ігумена Іларіона Завадзького, той з 13 на 14 січня 1654 р., «прибравишисе компани гултайства в мeste Дубне, упившис, з державы села Загорец пана его, впадиши обычаем неприятелским козацким албо татарским», здійснили пограбування²⁸. Бачимо, що М. Тучаницький тримав село Загірці, яким раніше володіли ченці. Можливо, це й було джерелом конфлікту. Про функціонування в цей час Мильчанського монастиря також свідчить скарга від 2 жовтня 1653 р. Олександра і Юзефа Вольських. Вони, «будучи виры рымское», в цьому ж році приїхали до обителі на свято Різдва Пресвятої Богородиці, а коли, по завершенні церковної служби, «з духовными монастыра того схат хотіли», на них напали Михайло Древецький з помічниками і поранили шаблею кількох людей²⁹.

Землеволодіння:

Село Волиця. Перебувало в посесії обителі, але її умови нам невідомі. У вересні 1649 р. було відібране Марціяном Єловицьким³⁰.

Село Загірці. Монастир тримав маєток у заставному володінні за 10 тисяч золотих від Марціяна Єловицького, який, згідно з скаргою ігумена, у вересні 1649 р. відібрав село разом з Волицею³¹. Однак у запису від 26 лютого 1650 р. дідичем Загірців названо М. Єловицького, але зазначено, що це – «держава отцов монастыра Милчанского»³². В інших документах під 1650 р. читаємо: «в селе Загорцах, добрах монастыра Милченского»³³, або «ченцов того ж монастыра, за правом заставным добр села Загорец, в повете Луцком лежачого, посессо-

ров»³⁴. У лютому 1653 р. згадується «*роботный Павел Лавринович з села Загорец, подданный его мл пана войскового и подстаростего кремьянецкого [Марціяна Словицького. – С. Г.] дедичный и велебных отцов законников милчанских заставный*»³⁵. Таким чином, навіть якщо Загірці були відібрані у монастиря Марціяном Словицьким восени 1649 р. і згадка про це в скарзі ігумена не була перебільшенням, то вже через кілька місяців знову бачимо село в посесії обителі.

У 1649 р. в Загірцях нараховувалося 9 димів, а в лютому 1653 р. – лише один³⁶, що було наслідком спустошення під час Визвольної війни 1648–1657 рр.

Мильчанські ґрунти. В наведеній уже скарзі (1649 р.) ченців на Марціяна Словицького зазначено, що батько відповідача при заснуванні обителі надав чернечій спільноті «*певные ґрунта, поля, сеножати*». Згадані піддані «*власные законников милецких*», яких вони «*на ґрунте своем осадили*». Відзначимо, що у згаданих фундушних записах 1641 р. ми не знайшли свідчень про надання монастиреві нерухомості.

Пожертви вірних

При заснуванні обителі Олександр Словицький у запису від 9 квітня 1641 р. згадає 3 тисячі золотих, але пошкоджена частина документа залишає відкритим питання про те, яким чином їх мали отримувати ченці: всі відразу, щорічний видеркаф тощо. Записом від 30 вересня 1641 р. фундатор відписав монастиреві щорічну десятину «*ze wszystkich lanow moich dwornych, tak oremych, iako u pustych, na ktorych iesli-by potym iakiego kolwiek zboza*» (з цих моїх ґрунтів, як засіяних, так і необроблених, у разі, якщо їх коли-небудь засіють збіжжям). Крім того, із села Пирятина щороку ченці мали отримувати 4 маці жита, мацу пшениці, півмаці гороху і стільки ж круп, фаску масла, копу сиру, бочку пива і дві «*ptci*» солонини³⁷. Про ймовірне забезпечення Олександром Словицьким монастиря ґрунтами ми вже казали (див. «Землеволодіння»). Із скарги ченців на Марціяна Словицького в січні 1648 р. дізнаємося, що його батько заповів монастиреві 20 тисяч золотих (щорічний видеркаф становив 1400 золотих) і 4 тисячі золотих «*на dokonчене валов и муров церкви Милецкоє*», а мати, Євфросинія «*Поцеповна*», відписала в тестаменті 2 тисячі золотих (відповідач не віддає згадані 6 тисяч золотих і видеркаф за 1647 р.)³⁸.

Відомі ще три пожертви на користь Мильчанської обителі, зроблені в духівництвах: 19 лютого 1649 р. кременецький підсудок князь Михай-

ло Пузин просив поховати його тут і заповів 300 золотих³⁹, 2 червня 1650 р. Анна Журковська також виявила бажання знайти вічний спокій у цьому монастирі й відписала ченцям 100 золотих⁴⁰, аналогічну грошову суму 3 січня 1651 р. заповів володимирський війський Філон Словицький⁴¹.

Настоятелі:

Феодосій Учерницький (Угерницький?): згадується під 11 квітня 1641 р.⁴²

Ісайя Груневський (Грушовський?): найдавніше свідчення маємо під 20 січня 1648 р., останнє – 26 червня 1649 р.⁴³

Олександр Мокосій Дениско: згадується під 23 листопада 1649 р. як «*архимандрит овруцкий, игумен монастыров братского Луцкого и милецкого*» [Мильчанського. – С. Г.]⁴⁴.

Йоасафат Куцевський: 8 березня 1650 р. возний був у монастирі, де «*по уступению добровольным отца Александра з Матфиевич Мокосия Дениска, архимандрита овруцкого и жьвидичинского, игумена луцкого и милецкого бывшего*», ченці «*за конфирмацією*» київського православно митрополита Петра Могили «*згодне отца Юзафата Куцевского за старшого себе игумена приняли*», а возний його «*яко игумена и старшого интромиттовал*»⁴⁵.

Гаврило Жуковський: згадується під 1 вересня 1653 р.⁴⁶

Ларіон Завадзький: маємо свідчення під 16 і 19 січня 1654 р.⁴⁷

Деякі дослідники згадують ще й таких настоятелів: *Paizy Hippolitowicz, pseudobiskup Chelmski* (1628 р.) і *Jozef Czapski, biskup Lucki* (1650 р.)⁴⁸. Однак документальних підтверджень цьому ми не віднайшли.

Ченці:

Касіян: згадується під 4 січня 1649 р.⁴⁹

Йосиф Рилевич (Дилевич?): нам відоме лише свідчення під 11 квітня 1650 р.⁵⁰

Мелетій Немировський: згадується під 10 липня 1653 р.⁵¹

Софроній Синячевський: маємо свідчення під 1 вересня 1653 р.⁵²

Таким чином, Мильчанський монастир засновано в 1641 р. кременецьким війським Олександром Миколайовичем Словицьким, який опікувався ним до самої смерті, ймовірно, в 1647 р. Прохання князя Михайла Пузини в лютому 1649 р., тобто ще до спалення обите-

лі, поховати його тут свідчить про її релігійний авторитет серед населення. Відзначимо також, що в XVI – першій половині XVII ст. нам відомо небагато монастирських шпиталів на Волині, хоча, на жаль, про Мильчанський ми знаємо лише те, що він існував. Свідчень, які б висвітлювали його діяльність, ми не віднайшли. На відміну від фундатора його син Марціян Михайло не вважав за потрібне допомагати чернечій спільноті і, навіть, припинив давати їй те, що було визначено відповідними записами його батьків. Більше того, він здійснив напад на обитель, яку пограбував та розігнав ченців. Однак монастир продовжував функціонувати. Відзначимо, що після 1650 р. нам невідомі скарги чернечої спільноти на Марціяна Єловицького (зрозуміло, що це не заперечує можливість їх існування). Отже, вірогідно, відбулося примирення обителі з своїм патроном. Упродовж розглянутого періоду монастир залишався православним.

¹ Баранович О. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII століття. – К., 1930. – С. 128; див. також складену ним карту Волинського воєводства 1629 р.

² Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАК України). – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 94. – Арк. 688; Спр. 178. – Арк. 52 зв.; Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 559.

³ Петров Н.И. Краткие сведения о монастырях Волынской епархии, в настоящее время не существующих // Волынские епархиальные ведомости. – 1867. – № 6 (Часть неофициальная). – С. 97.

⁴ Зверинский В.В. Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи: В 3-х т. – СПб., 1897. – Т. 3: Монастыри, закрытые до царствования императрицы Екатерины II. – С. 150.

⁵ Giżycki J.M. Spis klasztorów unickich Bazylianów w wojewodztwie Wołyńskim. – Kraków, 1905. – S. 65–66.

⁶ ЦДАК України. – КМФ – 36 (Волинська метрика). – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 295.

⁷ Там само. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 456.

⁸ Там само. – Спр. 18. – Арк. 736 зв.

⁹ Там само. – Спр. 55. – Арк. 241; Спр. 56. – Арк. 126 зв.–127.

¹⁰ Там само. – Арк. 770 зв.

¹¹ Там само. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 559–562.

¹² Там само. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 93. – Арк. 898.

¹³ Там само. – Спр. 97. – Арк. 71 зв.

- 14 Там само. – Спр. 120. – Арк. 57; Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 351–351 зв.
- 15 Там само. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 134. – Арк. 637 зв.
- 16 Там само. – Спр. 135. – Арк. 395–395 зв.
- 17 Там само. – Спр. 148. – Арк. 130.
- 18 Там само. – Спр. 137. – Арк. 700.
- 19 Там само. – Спр. 178. – Арк. 52 зв.
- 20 Там само. – Ф. 21. – Оп. 1. – Спр. 111. – Арк. 189–190 зв. (Запис занесено до кременецької гродської книги 11 квітня 1641 р., однак більшість її аркушів не пронумеровано, або ж це зроблено хаотично. Наприклад, наш запис починається на аркуші № 189, продовжується на № 190 і закінчується на № 160, тому бажаним ознайомитися з оригіналом радимо шукати його в частині актової книги з підзаголовком “Месяц априль”).
- 21 Там само. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 263. – Арк. 744 зв.–746 зв.
- 22 *Urządnicy wołyńscy XIV – XVIII wieku. Spisy / Opracował M. Wolski. – Kórnik, 2007. – S. 165.*
- 23 ЦДІАК України. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 267. – Арк. 83.
- 24 Там само. – Арк. 84–88.
- 25 Там само. – Спр. 247. – Арк. 462 зв.–465 зв.
- 26 Там само. – Спр. 268. – Арк. 491 зв.–492.
- 27 Там само. – Спр. 215. – Арк. 223–223 зв.
- 28 Там само. – Арк. 356–356 зв.
- 29 Там само. – Арк. 294 зв.–295.
- 30 Там само. – Спр. 247. – Арк. 464; Спр. 267. – Арк. 86 зв.
- 31 Там само.
- 32 Там само. – Спр. 265. – Арк. 221–221 зв.
- 33 Там само. – Спр. 186. – Арк. 1436 зв.
- 34 Там само. – Спр. 215. – Арк. 223.
- 35 Там само. – Спр. 186. – Арк. 342.
- 36 Там само. – Спр. 186. – Арк. 342; Спр. 265. – Арк. 221–221 зв.
- 37 Там само. – Ф. 21. – Оп. 1. – Спр. 111, аркуші в книзі без нумерації, див. “Месяц сентябрь”.
- 38 Там само. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 260. – Арк. 418–418 зв.
- 39 Там само. – Спр. 264. – Арк. 1104–1106 зв.
- 40 Там само. – Спр. 269. – Арк. 562.
- 41 Там само. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 87. – Арк. 503 зв.
- 42 Там само. – Ф. 21. – Оп. 1. – Спр. 111. – Арк. 190 (див. посилання № 20).
- 43 Там само. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 260. – Арк. 418; Спр. 263. – Арк. 744 зв.
- 44 Там само. – Спр. 263. – Арк. 1198.
- 45 Там само. – Спр. 267. – Арк. 83–83 зв.

⁴⁶ Там само. – Спр. 215. – Арк. 223.

⁴⁷ Там само. – Арк. 350 зв., 356.

⁴⁸ Ostatnie Ks. Stebelskiego prace / Wydał W. Seredyński. – Kraków, 1877. – S. XCIX.

⁴⁹ ЦДІАК України. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 247. – Арк. 463 зв.; Спр. 263. – Арк. 746 зв.

⁵⁰ Там само. – Спр. 247. – Арк. 464; Спр. 267. – Арк. 86 зв.

⁵¹ Там само. – Спр. 186. – Арк. 1436 зв.

⁵² Там само. – Спр. 215. – Арк. 223.